

АЁЛ ХАРАКТЕРИНИ ОЧИШДА БАДИИЙ НУТҚНИНГ ЎРНИ

Ўразбаева Махбуба Қадамбоевна,

Низомий номидаги ТДПУ доценти, PhD

mahbuba88@bk.ru

Аннотация: Мақолада С.Вафонинг “Оворанинг кўрган-кечирганлари” романи таҳлил қилинди. Бадиий асарда аёл образининг нафосати, жозибаси, бадиий пишиқ-пухталиги бадиий нутққа боғлиқлигига ҳам эътибор қаратилиб, асар тилидаги камчиликлар қаҳрамон маънавиятини қашишоқлаштириши мисоллар билан ёритилди.

Аннотация: В статье проанализирован роман С. Вафо «Овора увиденная и прощенная». Акцент делался на зависимость изящества, обаяния, художественной утонченности женского персонажа от литературного произведения, а недостатки языка произведения обедняли духовность героя примерами.

Abstract. The article analyzed S. Vafо's novel "Ovora's seen and forgiven". Emphasis was placed on the dependence of the elegance, charm, and artistic sophistication of the female character on the literary work, and the shortcomings in the language of the work impoverished the hero's spirituality with examples.

Калим сўзлар: руҳий ҳолат, хатти-ҳаракат, бадиий нутқ, образ, такрор, қаҳрамон, қаҳрамон нутқи.

Кириш: Одатда, бадиий асарда, айниқса, насрий асарларда қаҳрамон характери яратилганда, унинг руҳий оламини чизишда ёзувчи кўплаб бадиий воситалардан фойдаланади. Қаҳрамоннинг ташқи қиёфаси ва ички дунёсини чизиш, бадиий деталлар (хатти-ҳаракат, нутқий деталлар, коллизияли кечинмалар), моҳирлик билан қўлланган пейзаж тасвири қаҳрамон руҳиятини очишда синалган усуллардан дидир.

Адабиётлар таҳлили ва методология: Таниқли адабиётшунос А.Алимухаммедовнинг “Абдулла Қаҳҳор ҳикояларида психологик тасвир”²⁹ номли мақоласи Абдулла Қаҳҳор қаҳрамонларининг руҳий оламини очишга қаратилган. Олим мақоласида қаҳрамон руҳий оламини очишда нутқий деталларнинг ўрни катта эканлигини таҳлиллар билан асосланган эди. Ойбек, О.Ёқубов, П.Қодиров, Ў.Ҳошимов каби истеъдодли ёзувчилар ҳам қаҳрамон руҳиятини очишда турли хил поэтик воситалардан, жумладан, бадиий деталлардан моҳирлик билан фойдаланган.

Натижалар: С.Вафо ҳам “Оворанинг кўрган-кечирганлари” романида Салтанат ва у билан муомалага киришган образлар руҳияти тасвирида катта авлод вакиллари маҳоратларидан озиқланган. У характер яратишда қаҳрамонлар портрети, нутқи ва хатти-ҳаракатлари, табиат манзаралари тасвиридан фойдаланишга эътибор қаратади.

Муҳокама: Бироқ айтиш жоизки, руҳият тасвирида бадиий нутқдан фойдаланиш ёзувчи ижодий маҳоратини белгиловчи асосий унсурлардан эканини назарда тутсак, айнан бадиий тил нўноқлиги адибага панд берганини кўриш мумкин. Хусусан, қаҳрамонлар нутқида ўзини-ўзи такрорлаш ҳолатлари кўп учрайди. Афсуски, бу ҳолат қаҳрамон нутқида ҳам, ҳикоячи тавсифида ҳам ёки қаҳрамонга таъриф бераётган бошқа персонажлар нутқларида ҳам кўзга ташланади. Қаҳрамон нутқи аёлга хос эмас, ниҳоятда дағал, ғализ. Асарнинг бошиданоқ унинг тилидан айтилган “қарғалар”, “чўчқа” каби сўзларнинг такрор келганини кўриб, наҳотки, у ўзи тасвирлаганидек эркакларни бир қарашда мафтун қилиб, эс-ҳушини оладиган жозибали аёл бўлса, деб ўйга толасан, киши.

Биз қуйида қаҳрамон руҳиятини очишда бадиий воситалар жоиз ножоизлиги, умуман олганда у ўзини ўзи фош этишининг гувоҳи бўламиз.

Фақат бугина эмас, асарни ўқиганимизда қаҳрамон руҳиятини очишда, кечинмаларини тасвирлашда қўлланилаётган ифода усуллари, бадиий унсурлар

²⁹Алимухаммедов А. Абдулла Қаҳҳор ҳикояларида психологик тасвир. Ўзбек адабий танқиди. – Тошкент, “TURON – IQBOL”. 2011. – Б. 51-64.

ёки бўлмаса нутқий деталлар ҳам ёзувчи қаламининг ночорлигидан, ифодаларнинг бир хиллашиб қолганлигидан далолат беради. Қаҳрамон характери, унинг руҳиятида содир бўлаётган ўзгаришларни ҳикоячи қаҳрамон нутқи орқали ифодалайди. Нафақат бош қаҳрамоннинг, балки романдаги бошқа образлар руҳиятида содир бўлаётган ўзгаришлар, ички кечинмалари, ўй-хаёллари, содир бўлаётган тўс-тўполоннинг таъсир даражаси ва шакли Салтанат нигоҳи орқали китобхонга етказилади. Асар мутолааси жараёнида ёзувчи Салтанат Маҳмудова ва унинг атрофидагилар характерини очишда бир хил жумлаларни, ибораларни тез-тез қўлагани китобхонни ранжитади. Масалан:

“Энди ногирон одамлар билан ҳамдардлигимни ўйлаб томоғимга бир нарсалар тиқилади, ютина-ютина ўтказиб юбораман”. (50-бет.)

“– Насиб қилса! Опа, дунёдан умидларим кўп, лекин?!. – яна йиғи босиб келиб томоғимга тиқилади.” (53-бет.)

“– Йўқ, йўқ, биз, – нотаниш аёлнинг гапидан бағримдаги барча хўрлик ва кўрган кунларим бош кўтариб, томоғимга йиғи тиқилди, – ...”(142-бет.)

Томоғимга бир нарса тиқилди. Назаримда, бўғилиб ўладиганга ўхшардим. (219 -бет.)

Юқоридаги асарнинг турли саҳифаларидан олинган мисолларнинг дастлабкисида Салтанат ўзининг аянчли аҳволи, яримжон вужудига тикилиб ҳаракатдан тўхтаб қолган оёқларига қараб у ҳам энди жисман ногирон бўлиб қолганлиги, унга ҳам одамлар ногирон деб қарашлари ўйлаб томоғи тиқилса, кейингисида аёл қалбидаги лиммо-лим орзу-умидларнинг саробга айланишига очилган аза – йиғиси томоғига тиқилган кузатилади. Учинчи гапда эса йигирма етти йиллик ҳаёти давомида кўрган азоб-уқубатлари, хўрликлари, қийинчиликлари бир бўлиб томоғига тиқилмоқда. Биринчи гапда томоғига тиқилган бир нарса “йиғи”га ишора қилаётган бўлса, кейинги иккита гапда йиғи сўзининг айнан ўзи келмоқда. Охириги жумлада йиғи уни бўғиб ўладиган аҳволга олиб келган. Хўш, йиғини ҳа деб томоғига тиқилтирмасдан бошқа сўзлар орқали

ифода қилса бўлмасдими? Бўларди... Бунинг учун эса ёзувчи бадиий тилни мукаммал билмоғи ва ундан фойдаланмоғи лозим.

“Вужудимнинг яна аллақаерлари оғриб кетди”(95-бет).

Адиба асардаги ўнлаб ўринларда (21, 67,79, 86, 115, 128 ва бошқа бетларда) қўлланган “аллақандай”, “аллақайси” гумон олмошлари ёрдамида аёл вужудида содир бўлаётган оғриқни, қўрқувни, ҳадикни китобхонга етказмоқчи бўлган. Салтанат вужудида кечаётган ички ҳолатини ифодалаган, узилган, оғриган нарсаларнинг номини “аллақандай” сўзи билан ифодалаб кетадики, наҳотки номсиз аъзолар вужудимизда шунчалик кўп бўлса, деб ўйлаймиз, беихтиёр. “Аллақандай” гумон олмоши бошқа қаҳрамонлар руҳияти чизгиларида ҳам кўплаб учрайди. Наҳотки, асардаги етакчи қаҳрамоннинг ёки унга ёндош бўлган образларнинг “ичида” содир бўлаётган азобли қийноқларнинг бундан бошқа аниқ номи бўлмаса...

Яна бир мисолларга эътибор қаратинг:

1) Миямга “гуп-п” этиб қон уради. Ҳалиги дунёни ўзгартириш жасоратидан ҳеч асар қолмайди. (31 -бет.)

Асарда кўп қўлланилган (46, 127, 305, 306, 314 ва бошқа бетларида) “гуп” сўзи аёлнинг (Салтанатнинг – Ў.М.) қарахт ҳолатини, ароқ ичганидан кейинги маст ҳолатини, ароқ ҳидини, йиқилганидаги товушни ифодалаш учун ҳам қўллайди. Баъзи ўринларда “гуп-п” сўзи лексик жиҳатдан нотўғри қўлланилган деган хулосага келамиз.

Инсон тириклик салтанатида фикрлай олиш қобилияти билан бошқа мавжудотлардан ажралиб турувчи ягона хилқатдир. У фикрлайди, ўзи чиқарган ҳукмларни тафтиш қилади. Шу билан бирга унда шундай руҳий ҳолатлар ҳам борки, бу организмга қўйилган исталган бир талабга нисбатан аксил жавоб реакциясидир. Яъни, организмимиз ва миямиз оғир руҳий ҳолатдан чиқиш учун шу ҳолатни – стрессни кутамиз. Адиба ўз асарида мияга нисбатан қўллаган “фикрлашдан тўхтагани”, “тўхтаб қолган эди”, “музлаб қолган эди” жумлаларининг барчаси қаҳрамоннинг мана шу бир хил ҳолатини ифодалайди.

Яъни, адиба қаҳрамон ҳолатига нисбатан қўлланган қатор –қатор “мия” сўзи орқали унинг шуурида кечаётган фикрларнинг тўхтаб қолганлигини назарда тутмоқда. Қаҳрамон фикрлашдан тўхтаб қолмоқда ёки қўпол қилиб айтганда фикрлари музлаб қолмоқда.

Ёки мия билан боғлиқ бошқача рухий ҳолатлар тасвирига эътибор берайлик.

Миям қайнаётган самовардай чалкаш-чулкаш эди. (112,255, 283, 304 бетларда ҳам мия билан боғлиқ беўхшов ўхшатишлар бор.)

Миядаги фикрларни жамлай олмаслик, чалкаш фикрларни синтезлаш жараёни қийин кечаётган пайтни ёзувчи қайнаётган самоварга ўхшатади. Маълумки, самоварнинг қайнаши сувнинг тинч ҳолатининг йўқолишига сабаб бўлганидек, қаҳрамон ҳам аниқ бир тўхтама кела олмаяпти. Унинг фикрлари тиниқлашмаяпти. Қаҳрамон бир тўхтама келишга қийналаяпти. Умуман, бу жумлани шундай тушуниш мумкин. Лекин мия доимо ҳаракатда, самоварнинг қайнаш-қайнамаслиги эса инсонга боғлиқ бўлган ҳолатдир. Самовар доимо қайнамайди, мия эса ишлашдан тўхтамайди.

Ичимдан азоб ва изтироблар дунёси оқиб ўтади (77-бет).

Ёзувчи қаҳрамон қалбидаги азоб ва изтиробларни кучайтириб ифодалайди. Азоб ва изтироблар оқиб ўтди деса ҳам бўларди, лекин қаҳрамоннинг азоблари ва изтироблари беҳад кўпки, уларни бир дунёга тенглаштирмоқда.

Юрагим юз беражак совуқ ҳодисадан жунжикиб кетди (127-бет).

“Кўзлари намдан ялтираб, ёшлари ҳали киприкларида турган аёлга қараб юрагим туз сепгандай ачишади”(90-бет).

Юрагим очилиб қолган ярадай ачишди(100-бет).

“Юрагим ҳаяжондан титраб кетди”(94-бет).

“Кўзгуда олайиб бораётган кўзларим ва оқариб бораётган аксимни кўриб турардим, холос”(16-бет).

Ёзувчининг ўзини-ўзи такрор қилиши, беўхшов ўхшатишлари (бу каби камчиликларни асарда истаганча учратиш мумкин) ўзи яратган Салтанат

маънавий дунёсининг ғариб оламини янада ночорлаштираётгандек таассурот пайдо қилади. Зеро, ёзувчи қаҳрамоннинг зиёли қатламига мансуб бўлган маънавий оламига назар ташлаб, унинг руҳиятини чизмоғи даркор эди.

Шу ўринда яна олим Қ.Йўлдошевга мурожаат қилишга эҳтиёж сездик. Чунки адабиётшунос: “Адиба кўп сўзликдан қочади. Чигил ва мураккаб руҳий ҳолатлар тасвирида ҳам қисқаликка интилади. ... муаллифга сўзни тежаш имконини беради,”³⁰ дея хулоса беради. Бинобарин, мунаққид фикрича, Саломат Вафо романда сўзларни ниҳоятда тежаб ишлатган. Ваҳоланки, сўзни тежаш мақсадида бир хил сўзларни такрор қўлланиши асар бадииятини янада қашшоқ ҳолга олиб келган. Олим асар матнида такрорларни назардан қочирган ёки шу ўринларга аҳамият бермаган кўринади.

Хулоса: Юқоридаги баъзи мисоллар шундан далолат берадики, қаҳрамон руҳиятини очишда ҳадеб бир хил сўзларни такрор ишлатавериш асар бадииятини хиралаштиради, руҳий оламнинг тўлақонли ифодаланишига соя ташлайди.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Алимухаммедов А. Абдулла Қаҳҳор ҳикояларида психологик тасвир. Ўзбек адабиёти танқиди. – Тошкент.: Тигон Iqbol. 2011. 51-64 б.
2. Ўразбаева М. Ҳозирги ўзбек романчилигида аёл образи. – Тошкент.: Низомий номидаги ТДПУ нашриёти. 2022, –122 б.
3. Ўразбаева М. Исажон Султон ва Нормурод Норқобилов романларида аёл образининг бадиий талқинлари. O‘zbekiston Milliy axborot agentligi O‘zA IIm-fan bo limi Elektron jurnal 2022. №10 83-90
4. Ўразбаева М. Бадиий тафаккурдаги янгилашни ва аёл образи талқинидаги ўзига хослик. O‘zbekiston Milliy axborot agentligi O‘zA IIm-fan bo limi Elektron jurnal 2022. №1 192-203

³⁰Йўлдошев Қ. Дунёда менинг тасаввуримдан бошқа нарса йўқ... Оворанинг кўрган-кечирганлари романига сўзбоши. – Тошкент: Шарқ, 2008. – Б. 6.

5. O'rozboyeva M. *Historical foundations of the appearance of the female image. International Scientific journal Theoretical Applied Science. 2019. №12. –Б.652-656.*
6. Уразбоева М. Ўзбек адабиётида аёл образининг тарихий-генетик талқини. *Science and education in the modern world: challenges of the 21 st century Kazakhstan, 10-12- July. 2019. Б. 397-400.*
7. Ўразбоева М. *XX аср ўзбек романларида аёллар образи. БухДУ илмий ахборотномаси 2020 №3. –Б. 198-203.*
8. Ўразбоева М. *Гунтекин ва Саломат Вафо романларида қочиш мотиви ёхуд бинар типология. ТДПУ Илмий ахборотномаси. 2020 №8. Б. 181-184.*
9. *Саломат Вафо. Оворанинг кўрган-кечирганлари. – Тошкент.: Шарқ, 2008.*